

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणामध्ये गुणवत्ता विकासामध्ये शिक्षकांची भूमिका

श्रीविलास. बबनराव गरुड

प्रस्तावना :

केंद्रीय मंत्रिमंडळाने नवीन राष्ट्रीय शिक्षण धोरण मंजूर केले आहे, NEP आणि मनुष्यबळ विकास मंत्रालयाचे (MHRD) आता शिक्षण मंत्रालय असे नामकरण करण्यात आले आहे. 29 जुलै 2020 रोजी राष्ट्रीय मीडिया केंद्रात रमेश पोखरियाल 'निशंक' आणि केंद्रीय मंत्री प्रकाश जावडेकर यांनी ही घोषणा केली होती. नवीन इस्रोचे माजी प्रमुख के. कस्तुरीरंगन यांच्या नेतृत्वाखालील समितीने नवीन राष्ट्रीय शिक्षण धोरण तयार केले आहे. राष्ट्रीय शिक्षण धोरण 2020 हे देशातील शालेय आणि उच्च शिक्षण व्यवस्थेत परिवर्तनकारी सुधारणा आणेल, ज्याचा उद्देश "भारताला जागतिक ज्ञान महासत्ता" बनवण्याचे आहे.

शिक्षक आणि प्राध्यापकांना शिकण्याच्या प्रक्रियेचे केंद्र म्हणून ओळखले जाते. माननीय पंतप्रधान श्री नरेंद्र मोदी जी यांनी कल्पना केल्याप्रमाणे, हे धोरण भारतातील शिक्षकांना सशक्त करेल. NEP 2020 मध्ये शिक्षकांना उच्च दर्जाची सामग्री तसेच अध्यापनशास्त्राचे प्रशिक्षण आवश्यक आहे. 2030 पर्यंत शिक्षकांचे शिक्षण हळूहळू बहुविद्याशाखीय महाविद्यालये आणि विद्यापीठांमध्ये हलवले जाईल. ल शिक्षकांसाठी किमान पदवी पात्रता 4 वर्षांची एकात्मिक बीएड असेल.

शिक्षण व्यवस्थेत शिक्षकांचे महत्त्व लक्षात घेऊन NEP-2020 ने राष्ट्रनिर्मितीसाठी शिक्षकांच्या अपेक्षित गुणांसह शिक्षकांची भूमिका अधोरेखित केली आहे. या धोरणात शिक्षकांना शिक्षण व्यवस्थेत अत्यंत आवश्यक मूलभूत सुधारणांच्या केंद्रस्थानी ठेवण्यात आले आहे. देशाच्या भावी पिढीला आकार देताना आपल्या समाजातील सर्वात आदरणीय आणि आवश्यक सदस्य म्हणून सर्व स्तरांवर शिक्षकांची पुनर्स्थापना करण्यावरही धोरणाने भर दिला आहे. एक पाऊल म्हणून, NEP-2020 ने पारदर्शक पद्धतीमध्ये चांगल्या शिक्षकांची भरती, स्वायत्तता देताना प्रत्येक शिक्षकामध्ये जबाबदारीची आणि जबाबदारीची जाणीव निर्माण करण्याबाबतही सविस्तर सांगितले आहे. हेही वाचा-आमदार कायदा मोडणारा म्हणून आम्ही कौतुक केले पाहिजे की शिक्षकाची भूमिका केवळ चार भिंतींच्या वर्गात शिकवण्यापुरती मर्यादित नाही, तर अभ्यासक्रमाचा अभ्यासक्रम विकसित करणे, दर्जेदार पुस्तके आणि अभ्यास साहित्य तयार करणे, अध्यापन-शिक्षण पद्धतींमध्ये नावीन्य, विद्यार्थ्यांचे मूल्यांकन करणे, विद्यार्थ्यांचे मार्गदर्शन करणे इ. NEP 2020 ने त्यामुळे सशक्तीकरणासह समाजातील शिक्षकांचा उच्च सन्मान आणि दर्जा पुनर्संचयित केला आहे. त्यानुसार, क्षमता निर्मितीसाठी एक कृती आराखडा तयार करण्यात आला आहे जेणेकरून

मानवनिर्मिती निर्दोष होईल. त्याच वेळी, NEP ने शिक्षकांसाठी आवश्यक गुणधर्मांचे तपशीलवार वर्णन केले आहे जेणेकरून त्यांना NEP ची उद्दीष्टे साध्य करण्यासाठी चांगले शिक्षक बनवता येतील आणि ते फलदायी बनतील.

NEP-2020 मध्ये वर्णन केल्याप्रमाणे, प्रायोगिक किंवा वास्तविक जगातील शिक्षणावर भर देण्यात आला आहे. यासाठी, अनुभवात्मक शिक्षण आणि गंभीर विचार वाढविण्यासाठी अभ्यासक्रमाची सामग्री कमी करण्याचा सल्ला देण्यात आला आहे. हाताने शिकणे, कला-एकात्मिक आणि क्रीडा-एकीकृत शिक्षण अधिक प्रभावी असू शकते आणि शिक्षकाने या शिकवण्याच्या पद्धतींचा अवलंब केल्याने आमच्या शिक्षण कार्यक्रमांमध्ये अधिक गतिमानता येऊ शकते. NEP 2020 ने गळती कमी करण्यावर भर दिला आहे आणि सर्व स्तरांवर शिक्षणाचा सार्वत्रिक प्रवेश सुनिश्चित करण्यासाठी कोठेही सर्वांसाठी शिक्षणाची तरतूद केली आहे. प्रत्येक शिक्षकांनी, विशेषतः शालेय स्तरावर, राजदूत म्हणून काम केले पाहिजे. हे नमूद करण्यासारखे आहे की सर्वसमावेशक, बहु-विषयक आणि सर्वत्र उपलब्ध शिक्षणासाठी विविध तरतुदी प्रस्तावित करताना, NEP 2020 ने पारदर्शकता, शिक्षकांचे प्रशिक्षण, पदोन्नतीचे मार्ग, चांगल्या कामांसाठी प्रोत्साहन, सामाजिक सुरक्षिततेसह चांगले वेतन यासह दर्जेदार शिक्षक भरती प्रक्रियेची शिफारस केली आहे. जेणेकरून राष्ट्रनिर्माता त्यांना नियुक्त केलेल्या हेतूसाठी स्वतःला समर्पित करू शकतील. तथापि, अध्यापनाव्यतिरिक्त, आजकाल, प्रत्येक शिक्षकाची एका संस्थेत अनेक भूमिका बजावल्या जातात जिथे काही जबाबदाऱ्या प्रशासकीय असतात, ज्यात विविध कार्यक्रमांचे आयोजन करणे, विद्यार्थ्यांच्या आणि कर्मचाऱ्यांच्या बाबी हाताळणे इत्यादी.

शिक्षक शिक्षणासाठी एक नवीन आणि व्यापक राष्ट्रीय अभ्यासक्रम फ्रेमवर्क, NCFTE 2021 तयार केले जाईल. लराज्य सरकार, संबंधित मंत्रालये / केंद्र सरकारचे विभाग आणि विविध तज्ञ संस्थांसह यांच्याशी चर्चा केल्यानंतर ही चौकट विकसित केली जाईल आणि सर्व प्रादेशिक भाषांमध्ये उपलब्ध करून दिली जाईल. लNCFTE 2021 व्यावसायिक शिक्षणासाठी शिक्षक शिक्षण अभ्यासक्रमाच्या आवश्यकतांवर देखील लक्ष केंद्रित करेल. लअध्यापनशास्त्राचे पैलू निवडण्यात शिक्षकांना अधिक स्वायत्तता दिली जाईल, जेणेकरून ते त्यांच्या वर्गात विद्यार्थ्यांना सर्वात प्रभावी वाटतील अशा पद्धतीने शिकवू शकतील. लशिक्षक सामाजिक-भावनात्मक शिक्षणावर देखील लक्ष केंद्रित करतील. कोणत्याही विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासाचा एक महत्त्वाचा पैलू म्हणून शिक्षकांना शिकवण्याच्या नवीन पद्धतींसाठी ओळखले जाईल जे त्यांच्या वर्गात शिकण्याचे परिणाम सुधारतील. शिक्षकांना स्वतःची सुधारणा करण्यासाठी आणि त्यांच्या व्यवसायातील नवीनतम नवकल्पना आणि प्रगती जाणून घेण्यासाठी सतत संधी दिल्या जातील. लहे स्थानिक, प्रादेशिक, राज्य, राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय कार्यशाळा तसेच ऑनलाईन शिक्षक विकास मॉड्यूल्सच्या स्वरूपात अनेक पद्धतींमध्ये दिले जातील. लप्रत्येक शिक्षकाला त्यांच्या स्वतःच्या आवडीनुसार चालवलेल्या त्यांच्या स्वतःच्या व्यावसायिक विकासासाठी दरवर्षी किमान 50 तास सीपीडी मध्ये सहभागी होण्याची अपेक्षा केली जाईल. लसीपीडी संधी, विशेषतः, मूलभूत साक्षरता आणि संख्याशास्त्र, शिक्षण परिणामांचे रचनात्मक आणि अनुकूलीकरण मूल्यांकन इत्यादींविषयी नवीनतम शिक्षणशास्त्रांना पद्धतशीरपणे समाविष्ट करेल. हे कार्यक्षमता, पदोन्नती आणि पगाराची एक मजबूत गुणवत्ता-आधारित रचना विकसित केली जाईल, प्रत्येक शिक्षक टप्प्यात अनेक स्तरांसह, जे उत्कृष्ट शिक्षकांना प्रोत्साहित करते आणि ओळखते.े

NEP ने भारताच्या संपूर्ण शिक्षण क्षेत्राची पुनर्रचना करण्याची शिफारस केली आहे.े21 व्या शतकातील आव्हानांना सामोरे जाण्यासाठी भारताचा कायापालट करण्यासाठी तो पायाभूत साक्षरता आणि संख्या आणि कौशल्य शिक्षणाविषयी बोलतो.ेकोणत्याही शिक्षण धोरणाचे यश त्याच्या 'बंधुत्वाच्या विश्वास आणि प्रयत्नांवर अवलंबून असते. NEP चे उद्दिष्टे सविस्तरपणे समजून घेण्यासाठी शिक्षक सक्रिय असले पाहिजेत आणि कठोर सतत व्यावसायिक विकास कार्यक्रम, प्रशिक्षण, विविध स्तरांवर सेमिनार, कार्यशाळा आणि परिषदांमध्ये सहभाग घेऊन स्वतःला उन्नत केले पाहिजे. एनईपीच्या अंमलबजावणीसाठी स्मरणशक्ती आणि रोट लर्निंगच्या जुन्या-जुन्या

पद्धतीचा त्याग करणे आवश्यक आहे आणि पाठ्यपुस्तकांच्या पलीकडे जाण्यासाठी रचनावादी शिक्षणपद्धतीचा अवलंब करणे आवश्यक आहे आणि अभ्यासक्रम पूर्ण होण्यापासून ते शिक्षण परिणाम साध्य करण्यासाठी बदलणे हे उद्दिष्ट असणे आवश्यक आहे.

शिक्षकांनी एकात्मिक आणि बहु-विषयक दृष्टिकोन आणि 21 व्या शतकातील कौशल्यांच्या विकासाची आवश्यकता समजून घेणे आणि स्वीकारणे आवश्यक आहे. शाळा स्तरावर एनईपीची अंमलबजावणी करताना, शिक्षक बंधूसाठी मजबूत समन्वय, सहकार्य आणि कौशल्य आणि चारित्र्य निर्मितीद्वारे विद्यार्थ्यांच्या जीवनात परिवर्तन घडवण्याची प्रेरणा असणे अत्यावश्यक बनते. शिक्षकांव्यतिरिक्त, एनईपीच्या यशस्वी अंमलबजावणीची जबाबदारी राष्ट्रीय अभ्यासक्रमाच्या आराखड्यात समाविष्ट असलेल्यांवर आहे - अभ्यासक्रम आणि मूल्यांकन आणि मूल्यमापन धोरणे यात जर शिक्षक कमी पडले, तर NEP धोरण मागे पडेल आणि लाखो तरुण पदवीनंतर योग्य रोजगारासाठी संघर्ष करतील. म्हणून शासकीय शिक्षण/उच्च शिक्षणाच्या धोरण निर्मात्यांनी त्याला पाठिंबा दिला पाहिजे अशा सेवा-पूर्व आणि सेवा-अंतर्गत अशा दोन्ही शिक्षकांच्या शिक्षण कार्यक्रमाचे मॅपिंग करून सरकार/शाळा प्रमुखांनी शिक्षकांना समर्थन दिले पाहिजे. NEP शिक्षकांचे योगदान, त्यांचे बलिदान आणि या व्यवसायाची प्रतिष्ठा, आदर आणि सन्मान राखण्याच्या प्रयत्नांवर भर देते. हे फक्त तेव्हाच घडू शकते जेव्हा धोरणकर्ते भारतीय प्रशासकीय सेवा किंवा राज्य नागरी सेवांच्या धर्तीवर शिक्षक भर्ती मंडळ/ भारतीय शिक्षण सेवांसारखी स्वतंत्र एजन्सी तयार करण्याचा आणि सुमारे एक दशकापासून प्रलंबित असलेल्या शिक्षकांच्या भरतीला गती देण्याचा विचार करतात. जर हे अंमलात आणले गेले तर येत्या काळात भारताला विश्वगुरू होण्याच्या दिशेने नेतील.

संदर्भ:

1. राष्ट्रीय शिक्षण धोरण 2020, मनुष्यबळ विकास मंत्रालय, भारत सरकार, भारत सरकारच्या राजपत्रात प्रकाशित, 29 जुलै 2020
2. <https://www.sentinelassam.com/editorial/nep-2020-and-desired-attributes-of-teachers-550398>
3. MHRD- Government of India (2019)- Ministry of Human resource development- New Education Policy 2019 booklet
4. NCERT (2005), **National curriculum framework 2005**
5. <https://kstacademy.in/en/featuredarticle-2/national-education-policy-2020-pro-k-balaveera-reddy/>